

HUMANISTICKE STUDIJE

11 | 2022

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Evropa i granice države“:
Ilija Vujačić

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. Ratko Božović (Beograd).

Sekretar: Predrag Zenović

Dizajn: Mile Grozdanić

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2022.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

DIO I TEMA BROJA: Evropa i granice države
MILAN PODUNAVAC Evropa to može bolje — o mogućnostima
konstitucionalizacije Evrope / EU /9/
MILENA ŠOFRANAC LJUBOJEVIĆ Bregzit: pravne posljedice /17/
DEJAN VUKIĆ Otvorena pitanja granica na prostoru
Zapadnog Balkana u kontekstu regionalne stabilnosti i
saradnje, bezbjednosti i evropskih integracija /31/

DIO II STUDIJE

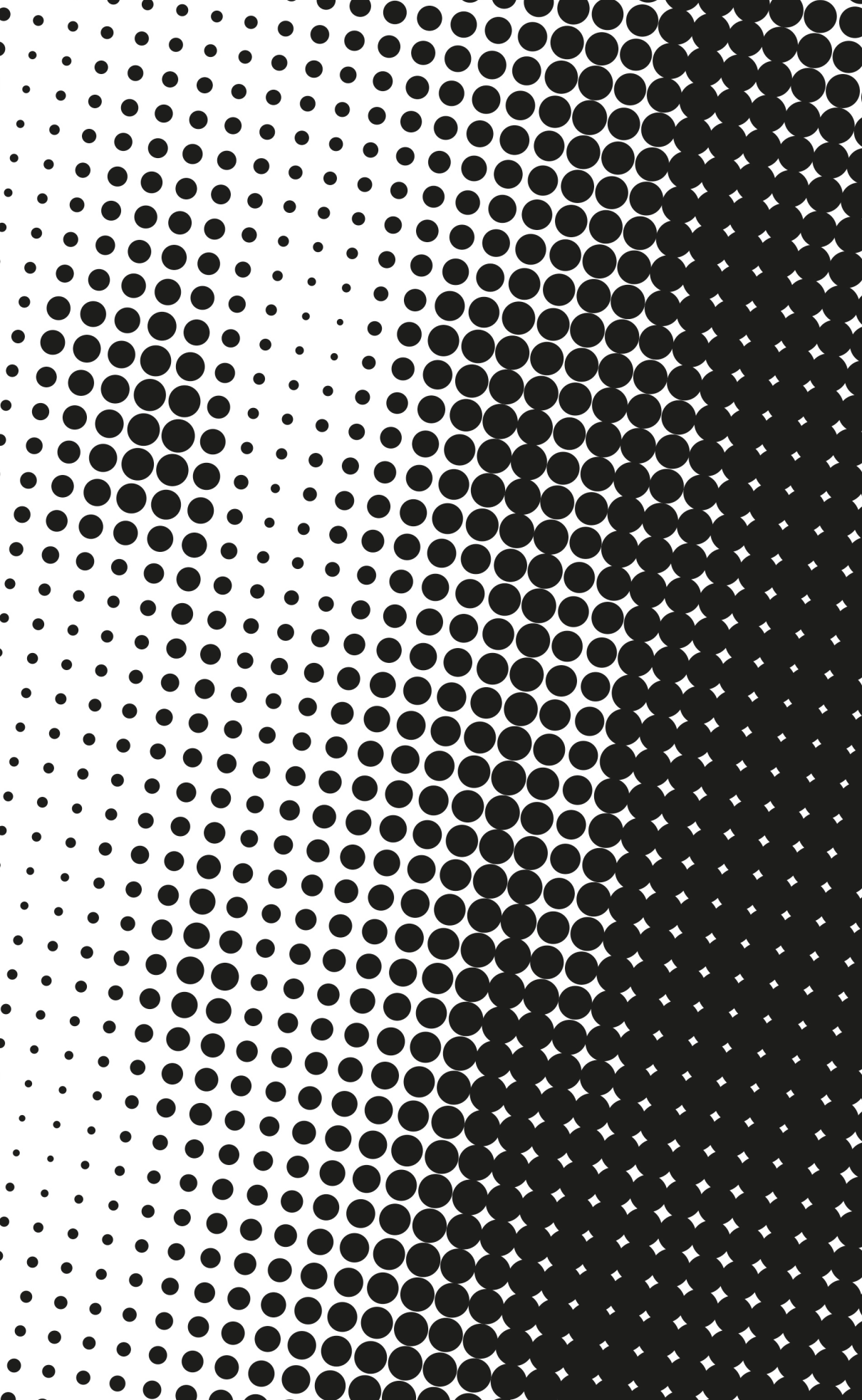
DRAGICA ŽUGIĆ Strategije motivisanja i metode razvoja
kritičkog mišljenja u nastavi stranih jezika /55/
VELIBOR ZOLAK Kako je nastajao „Grad teatar — Theatre City
Budva” — studija slučaja jednog kulturno-umjetničkog festivala /67/

DIO III PRIKAZI

ILIJA VUJAČIĆ Osvrt na naučno djelo akademika Đorđa Borozana /93/
Vinčenco Čikeli, *Sociologija kosmopolitizma*, Humanističke studije
Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, 2021. (Filip Jovanovski) /101/
Rišard Kapuščinjski, *Fudbalski rat*, Samizdat B92, 2019.
(Luka Rakojević) /105/

DIO IV IN MEMORIAM

Ljubinka Trgovčević (1948–2022) (Predrag Zenović) /111/

Osvrt na naučno djelo akademika Đorđa Borozana**

Uvažene kolegice i kolege, dragi studenti i studentkinje, započetak sa par citata iz djela akademika Borozana:

„Istorija je i kao nauka podložna pristrasnostima, falsifikatima, pogrešnim tumačenjima čak i profesionalnih historičara, pa i državnoj cenzuri kad su historijski zaključci neugodni za savremenost.”

„Savremena istorija (se) već duže vrijeme nalazi pod udarom revizionističke istriografije koja pod uticajem politike i njenih potreba mijenja postojeća saznanja o prošlosti, zahtijeva promjenu historiografske perspektive, nameće i prilagođava zaključke i istrajava na radikalnom obrtu u spoznajama prošlosti. Bilo kakvim napadom na naučni metod obesmišljava se postojeće ‘društveno sjećanje’, dovodi u pitanje svrsishodnost historijske nauke i potire moralnost istriografije.”

„Jednosmjernom upotrebom argumenata u funkciji zadatog cilja i traganja za ‘potrebim istinama’ prilagođeno aktuelnim političkim potrebama ... glorifikovanjem historijskih, etničkih, nacionalnih i vjerskih predubjeđenja stvara se ostrašćena istriografija.”

Ili još:

„Na Balkanu danas svi dočitavaju i dopisuju svoju istoriju. Stoga će još dugo ovaj prostor Evrope biti nepročitana knjiga ispisana sadržajima koje je teško razumjeti.”

„Prošlost, ma kakva da je, zaslužuje da postane istorija. Opjevana i opojana prošlost dobro zvuči, ali to, ipak, nije dobra i potrebna istorija.”

Nasuprot „opjevanoj i opojanoj prošlosti”, zadatak historijske nauke je, kaže akademik Borozan, „da se novim saznanjima obogate postojeća i uklone preostala idejna, politička i naučna sporenja” i da se „činjenicama zasnovanim na relevantnoj literaturi, pouzdanim izvorima i naučnim saznanjima”, ukaže na tendenciozne zloupotrebe i isprave pogrešna, netačna i naučno neodrživa shvatanja, razdvajanjem naučnih istina od „političkih i ideoloških maglina”. Sve bi se

* IlijaVujačić, Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije, ilija.vujacic@udg.edu.me

** Izlaganje na promociji Izabranih djela akademika Đorđa Borozana, 7. novembra 2022. na Univerzitetu Donja Gorica

to moglo svesti na sintagmu: nije na istoričarima da konstruišu i tvo- re prošlost, nego da je predočavaju i objašnjavaju.

Polazeći od ovakvih uvida, akademik Borozan pristupa istoriograf- skom radu s namjerom da razbija predrasude, da ukaže na fakte i do- kumenta, držeći se strogo naučne metodologije, da dopuni postojeća saznanja tamo gdje nedostaju, i da otvara nova polja istraživanja. Za- to, akademik Borozan piše isključivo na osnovu pouzdanih izvora i dokumenata, tako da se kod njega ne mogu naći široke i nategnute interpretacije i objašnjenja bez oslanjanja na izvore. Kada naiđe na oskudnost dokumenata umjesto da „nagađa”, on se ograničava na sa- mo provjerene činjenice i „ogoljenu faktografiju”. Svaka njegova knji- ga, studija i članak, predstavljaju pouzdano štivo, koje počiva na ne- problematičnim i nespornim, sasvim izvjesnim naučnim saznanjima.

Područje njegovih istraživanja je raznoliko, ali se može svesti na tri oblasti:

— na društvenu, političku i diplomatsku istoriju Crne Gore, pri čemu daje velike istorijske sinteze, što se ogleda posebno u tekstovi- ma o srednjovjekovnim crnogorskim dinastijama i diplomatskim od- nosima Crne Gore u vrijeme Njegoša, knjaza Danila i kralja Nikole;

— na modernu istorija Balkana i međusobne odnose balkanskih država; i

— na ideju tzv. velike Albanije, kao i odnose Srbije, Crne Gore i Jugoslavije sa Albanijom, koji eksperta za „albansko pitanje” posebno interesuju, kao treće veliko područje njegovog naučnog interesovanja.

Iz „Selektivne bibliografije” na kraju III toma saznajemo da mu je još kao studentu druge godine studija (1970. godine) objavljen prilog u jednom zborniku, što puno govori o njemu, ali i o urednicima tog zbornika i njegovim profesorima, koji su kod njega prepoznali tale- nat i sposobnosti pravog istoričara i prije nego što je to zvanično po- stao diplomiranjem dvije godine kasnije. I odmah da pomenem još jedan njegov rani „školski” rad, magistarsku tezu „Crna Gora i Du- brovnik u vrijeme Šćepana Malog” (vjerovatno prerađena pri obja- vljivanju i ovdje uvrštena u III tom *Izabranih djela*). I to su, uz ne- ke manje radove mladog istraživača-istoričara, jedini tekstovi koji su čisto „faktografskog” karaktera i spadaju u ono što se može nazvati „čista” istoriografja — pri čemu mislim na puko preslikavanje arhiv- ske građe i njenu striktnu interpretaciju. S vremenom će, zadržava- jući taj svoj naučni pristup, akademik Borozan u svojim tekstovima i knjigama nadilaziti ovu puku objektivističku ili realističku fakto- grafiju i početi da piše velike kulturno-istorijske sinteze, poput one o velikoj Albaniji ili novije o crnogorskim dinastijama.

U tom pravcu već ide njegova doktorska teza „Velika Albanija — porijeklo, ideje, praksa”, koja je objavljena u II tomu *Izabranih djela*. To je ujedno i njegov prvi obimniji rad (na 669 str. — pri čemu tre- ba imati u vidu da je to u rukopisu moralo biti blizu 1000 strana). U njoj je data geneza političkih ideja, programa i planova za oblikovanje „teritorijalne i etničke” tzv. Velike Albanije (počev od Prizrenske li- ge 1878. do 1945. godine) koja je i realizovana u vrijeme II svjetskog

rata, a u albanskim nacionalističkim krugovima nikad nije napuštena. Tek kada se pročita ova knjiga postaje jasno zašto je „albansko pitanje” dominiralo balkanskom historijom od kraja 19. vijeka do danas.

Počev od ove svoje prve knjige, akademik Borozan je u dolaženju do naučne istine postavio nekoliko metodoloških principa kojih se stalno držao u svom radu: prvo kritički ispitati prethodna istraživanja teme, na osnovu toga formulisati istraživačko pitanje, a potom pristupiti novim istraživanjima, objašnjenjima, tumačenjima i uopštavanjima na osnovu provjerenih i pouzdanih podataka, da bi se stvorila potpunija slika. Njega je uvijek izazivalo i prizivalo ono neistraženo i nedovoljno obrađeno, ali i krivotvoreno i krivo interpretirano, e da bi dopunjavao novim saznanjima i ispravljao pogrešna i zlonamjerna poigravanja sa naučnom istinom, a posljedično i sa sudbinama čitavih etničkih i vjerskih skupina.

Pri tome akademik Borozan uvijek svaki istraživački problem ispituje kontekstualno u okvirima šire slike, dovodeći ga u vezu sa cijelom nacionalnom historijom odnosno sa regionalnom i opštom historijom.

U trećem tomu sakupljene su studije i članci koji se bave uglavnom crnogorskom historijom (državno-pavni i nacionalni identitet Crne Gore, odnos crkve i države, diplomatija Crne Gore u različitim periodima, znamenite ličnosti, Crna Gora u I svjetskom ratu i odnosi Crne Gore sa Rusijom, Italijom i Turskom), kao i modernom historijom Balkana i balkanskih odnosa.

Ne slučajno, profesor Borozan predgovor ovom tomu naslovljava „Suočavanje sa prošlošću” i posebno ukazuje na složenu etničko-političku sliku Balkana u prošlosti i na brojna iskušenja i tragične događaje koji su je pratili. U tom smislu on se u ovom predgovoru i kasnijim nekim tekstovima posebno bavi „balkanskim nacionalizmima”. Istražujući ovu tematiku akademik Borozan izlaže svoja shvatanja kroz pristup koji se u savremenim etničkim studijama i studijama nacionalizma može svrstati u instrumentalistički — naglašavajući na više mjesta ulogu i mjesto političkih elita svih balkanskih država kao promotera nacionalizma. Tako ovdje čitamo da su balkanski nacionalizmi 19. vijeka nastali kao emancipatorski kulturni, prosvjetni i nacionalni preporodi, ali su vremenom poprimali nacionalističke i šovinističke oblike — s obzirom na kontestaciju političkih elita oko istih teritorija na Balkanu. Elite nisu polazile od realnih mogućnosti i „po pravilu, nijesu prepoznavale ćudljivu stranu odnosa među velikim silama”, već su se povodile svojim nerealnim i često nelegitimnim ciljevima.

Akademik Borozan polazi od činjenice da „tegotna i tragična iskustva iz dalje i skorije prošlosti ostaju baština za proučavanje i sintetičko oblikovanje”, svjestan da se „društvenim sjećanjem” ne smije manipulirati, te da suočavanje sa prošlošću mora da bude mjera demokracije. Nakon stvaranja posebnih postjugoslovenskih država poslije rata za jugoslovensko nasljeđe, otvorena je nova politička i društvena stranica odnosa na Zapadnom Balkanu, ali se time otvorila i „mogućnost za realnije tumačenje sopstvene prošlosti i država

u svom okruženju” tj. prilika za „novo čitanje istorije”, što može da „posluži za davanje potpunijih odgovora na pitanja svrhe, smisla, ciljeva i rezultata (jugoslovenskog) zajedništva”. I zaključuje da u svjetlu kretanja ka EU i očuvanja ostvarenih međunarodno priznatih granica nije uputno balkanski nacinalizam ostaviti u ropotarnici 20. vijeka, jer on nije zgasnuo, dobio je nove oblike i manifestacije i prijeti narušavanjem mira i prosperiteta svih balkanskih naroda. Zato i historičari moraju da prionu poslu i „tragajući za novim sintezama... iznova promišljaju historiografski diskurs o Balkanu i ulozi svoje države i naroda na tom prostoru”. Akademik Borozan naglašava da je u tim novim uslovima novouspostavljenih država potrebna „sigurna spoznaja” evolucije i transformacije „zavičajnosti” u „prepoznatljivu državnost”, etničnosti u nacionalnu posebnost, vjerskog nasljeđa u konfesionalnost i kulture življenja kao posebnosti i tradicije — što treba da važi za sve i svakog „po modelu građanskog življenja”.

Dakle, otvaranje nove društvene, političke i kulturne stranice odnosa među balkanskim narodima i državama nije moguće bez otvaranja nove historiografske stranice koju bi karakterisala objektivnost, naučna korektnost, dezideologizovana i depolitizovana istraživanja bliže i dalje prošlosti kao „niske političkih, vjerskih, kulturnih, društvenih i ekonomskih suživota ostvarenih u uslovima punog sinkretizma u najrazličitijim okolnostima tokom minulih vjekova”. Akademik Borozan nas dalje podsjeća da „samo narodi koji spoznaju smisao suživota i snagu simbioza kao bogatstvo i punoću života, nasuprot svakoj samodovoljnosti, imaju budućnost ukoliko istinski shvate smisao tolerancije prema prošlosti, ma kakva bila”. Takva prošlost „u slojevima” je zajednička bez obzira na političke granice i kulturne međe koje su se podizale, pomijerale i ukidale u prošlosti, pa se i nakon ove najnovije političke prekonfiguracije i „uprkos ostvarenoj posebnosti mora izučavati, tumačiti i sagledavati kao zajedničko civilizacijsko obilježje”. Uz uvjerenje da time neće biti ni umanjena ni zanemarena „prepoznatljivost pojedinačnih iskustava i učinaka” i da „nova balkanska istorija kao saznanje o prošlosti” ili „istorija povijesti” morala bi biti most preko kojeg bi svi narodi i države prelazili sa uvjerenjem da su u njegove lukove ugradili najbolji dio sopstvene prošlosti”. I zaključuje: „Ne može se više živjeti od bogate istorije i oživljavanja onog dijela dopadljive i 'svijetle prošlosti' koja u nacionalnim historiografijama vrvi od mitova, legendi, stereotipa koji se u smutnim vremenima pothranjuju političkim pragmatizmom do fanatizma i virtuelne stvarnosti”.

U tom svjetlu on pledira „proučavanje i pisanje zajedničke istorije Balkana”, i „traganje za zajedničkom prošlašću”, kojim bi se prevazilazile brojne dileme, stereotipi i predrasude, mitovi, sporovi i suprotstavljena mišljenja i interpretacije. U tome velikoj i odlučujućoj ulozi ima historijska nauka, koja, „kao cjelina saznanja” korespondentne događajne i društvene istorije o svim „etno-kulturama, običajima, vjerskim opredjeljenjima, političkim i ideološkim iskušenjima i savremenim izazovima” ne robuje „ničemu osim stručnim izazovima

za novim saznanjima”. Jer, nastavlja akademik Borozan, „svako demitologizovanje”, a ja bih dodao i dekonstrukcija „sopstvene i ostalih nacionalnih istorija trebalo bi da raskida zamagljene puteve pretходnih epoha i vodi lakšem tumačenju uloge i značaja sopstvenog naroda i države — kako u vidokrugu rivaliteta i sukoba — tako i u razaranju iluzija o mitologizovanju posebnosti”. A to posebno zbog toga što su „mnoštvo neriješenih sporova, niska politička i konfesionalna kultura, nezaštićene manjine i hronična netolerancija” proizveli brojne nesporzume s tragičnim posljedicama za „mnogo naroda na maloj teritoriji”.

Konačno, njegova najnovija knjiga *Crnogorske dinastije. Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići*, objavljena je u I tomu ovih *Izabраних djela*. Pisana isključivo na osnovu pouzdanih izvora i dokumenata, ona predstavlja sistematizovanje dosadašnjeg naučnog saznanja, što je čini pouzdanim štivom, koje počiva na neproblematičnim i izvjesnim naučnim istinama. Ali ona je i nešto više nego istorija tri dinastije. To je istorija crnogorskog državnog identiteta, koja utemeljuje državnu posebnost, državotvorni kontinuitet, politički identitet i međunarodni subjektivitet Duklje/Zete/Crne Gore. Stoga ona predstavlja historiografsko istraživanje u funkciji razmatranja državotvornosti, posebnosti i političkog identiteta i državnog kontinuiteta Crne Gore od kraja 10. do kraja 15. vijeka. Pored političke i diplomatske istorije zemlje, akademik Borozan razmatra i društvenu, kulturnu i crkvenu istoriju Crne Gore, istoriju pismenosti i dominantnih kulturnih obrazaca. Tako je knjiga dobila formu integralne interdisciplinarno pisane studije, koja nadilazi puke opise i tumačenja povijesnih događanja i ličnosti, političke istorije i istorije institucija, sagledavajući kompleksna politička, vjerska, idejna, socijalna i kulturna kretanja u petovjekovnom razvoju crnogorske državnosti. Zato ova knjiga nadilazi puku historiografsku studiju i predstavlja svojevrsnu veliku istorijsku sintezu, kakvu mogu da pišu samo takvi istoričari kao akademik Borozan — istoričari-mislioni.

* * *

Cjelokupno djelo akademika Borozana može da se čita kao posredni obračun sa onim istoričarima koji nisu odoljeli nacionalističkom zovu i upregli se u nacionalističke političke programe i ideologije, bombardujući nas nepouzdanim saznanjima, iskrivljavajući i krivotvoreći fakte koje su zamjenjivali nekom svojom „istinom”, po mjeri partikularnih etničkih, vjerskih i političkih ciljeva i gaženjem univerzalnih vrijednosti istine, tolerancije, kritičkog razuma i naučne savjesti: „...S jako malo pouzdanih arhivskih činjenica, oni su, boreći se za ‘pravdu i pravicu’ ispjevali svoju istoriju umjesto da su je zapisali i napisali sa više realnog života, a manje mitova, legendi i stereotipa”. On to čak ne čini direktno, polemički, osporavajući i pobijajući takve interpretacije ponaosob, već izlaže rezultate sopstvenih istraživanja, koji sami svojom zasnovanošću na naučnim činjenicama,

korektnim istraživačkim postupcima i naučnoj aparaturi i logici, dezavuišu takva iskrivljena tumačenja.

Ovdje je puno radova koji su uskostručnog karaktera u smislu istraživanja, tumačenja i objašnjenja pojedinih događaja, ličnosti, ratova i političkih odnosa (tzv. događajna istorija), ali i tada se radi o uvijek prisutnom nastojanju akademika Borozana da nadiđe puku faktografičnost i historiografičnost. Zato su svi njegovi radovi u posljednjih nekoliko dekada interdisciplinarno pisane studije koje nadi-laze puke opise i tumačenja povijesnih događanja i ličnosti, političke istorije i istorije institucija, sagledavajući kompleksna šira politička, vjerska, idejna, socijalna i kulturna kretanja. Zato uvijek nose svojevrstu kulturno-istorijsku sintezu. Njegovi naučno i dokumentarno utemeljeni tekstovi stalno imaju dvostruku funkciju: istraživačko-naučnu i edukativno-poučnu. Oni se ne zaustavljaju na pukom izlaganju događaja, tumačenju uzroka i objašnjenju procesa.

* * *

Nije bez značaja za karakter njegovog odnosa prema prošlosti i za prirodu njegovog viđenja mjesta istorijske nauke u društvu, da je prošao beogradsku istorijsku školu Ostrogorskog i Čubrilovića. Takođe nije bez značaja za njegov kritički istraživački pristup to što je studirao na Filozofskom fakultetu, pripadajući generaciji tzv. šezdesetosmaša i u intelektualnom domenu vodećih kritičkih intelektualaca ondašnje Jugoslavije — koji su gajili kritički društveni angažman i doprinosili širenju intelektualnih vidika, naučnih dostignuća i društvenog napretka. Ne samo da je ta grupa intelektualaca (mislim ovdje na filozofe, sociologe, ali i neke istoričare) razvijala kritičku naučnu misao i time širila okvire jednog borniranog mišljenja i ideologije, nego je i svojom borbom za demokratizaciju društva teorijskim radovima, ali i praktičnim angažmanom — boreći se za slobodu mišljenja, govora, štampe, naučnog istraživanja, udruživanja — relaksirala kruti jednopartijski sistem i utirala put liberalizaciji i demokratizaciji društva. Sve to je student Borozan upijao i kasnije njegovao u svojim radovima. Ali njegov profil istoričara ponajviše je, naravno, plod njegovog radoznalog istraživačkog i analitičkog duha i sintetizirajućih sposobnosti.

Istoričar po osnovnom akademskom obrazovanju, a poslenik nacionalne kulture po knjigama koje je objavio i funkcijama koje je obavljao (uredničkim, direktorskim, profesorskim), akademik Borozan je razvio osoben metodički pristup, koji je, koliko naučno-istraživački, toliko i obrazovno-pedagoški, imajući i pedagoško-vaspitu funkciju da pokaže na djelu što podrazumijeva naučna korektnost i da čitaoce svojim normativnim stavom navode na slijedenje univerzalnih principa i vrijednosti. Tako da miri i ujedinjuje zahtjeve za naučnom eksplikacijom i pedagoškom jasnoćom; istraživačkom znatiželjom i strogim naučnim aršinima; analitičkom strašću i moralnim stavom. Umjesto razmetanja erudicijom, profesor Borozan navodi

svoje studente i mlade istraživače na znatiželju, otvorenost i kritičnost i uči ih istraživačkoj korektnosti i etici društvenih istraživanja.

Postoji, naime, nešto što se akumulira godinama istraživanja i promišljanja, čime se stiče ogromno teorijsko i praktično iskustvo, nova saznanja, analize i proučavanja, nešto što se ne stiče na brzinu i na prečac. I što se onda realizuje u jednom sintetičkom promišljanju, koje nadilazi i nadvisuje inače korektno istraživanje neke posebne teme, pružajući široke poteze kulturno-istorijskog mišljenja i objašnjenja. To ne nalazimo kod običnih istoriografa, nego samo kod takvih istoričara-mislilaca kao što je akademik Borozan.

Njegova djela odlikuju sistematičnost, dubina uvida, analitičnost, kritičnost, obuhvatnost i istoriografska enciklopedičnost, tako da nam pružaju iscrpan kritičko-analitički pogled na glavne tokove i događanja balkanske istorije 20. vijeka i glavne pravce formiranja i razvoja crnogorskog državnog i nacionalnog identiteta od srednjeg vijeka do danas. I sve to uz izuzetnu istraživačku preciznost, istančanost analize i sofisticiranost tumačenja. Čitaoci ne moraju da budu poznavaoци materije o kojoj akademik Borozan piše da bi uvidjeli da su tumačenja, objašnjavanja i ocjene događaja, ličnosti i procesa koje istražuje, zasnovani na eruditskom i detaljističkom poznavanju istorijskih događanja kojima se bavi i za koje on pruža dubinsku analizu i sintetičke zaključke i uopštavanja u širokim interpretativnim kulturno-istorijskim potezima. I tako nadilazi puku istoriografiju i ulazi u područje *mišljenja istorije*. Zato su njegova djela jedinstven skup medaljona erudicije i oštroomnih zapažanja, utemeljenih na višedesećenijskom istraživačkom, uredničkom, predavačkom i pedagoškom iskustvu nepristrasnog i objektivnog analitičara. Bogata novim saznanjima, opservacijama i zaključcima, i svježinom, raznovrsnošću i bogatstvom tumačenja, njegova djela nude čitaocima istančanost analize, suptilnost tumačenja, preciznu logiku iskaza i jezgrovitost i jednostavnost izlaganja, a da se ne gubi na stručnosti i analitičnosti i ne zapada u banalnost i simplifikaciju. Akademik Borozan posjeduje rijetku sposobnost da na relativno malom prostoru kaže sve relevantno i potrebno i to pažljivim odabirom izraza, igrom riječi i metafora koje imaju sopstvenu sugestivnost i tako čine svako šire objašnjenje izlišnim, što doprinosi konciznosti, a opet izuzetnoj preciznosti analize i izlaganja.

Završiću još jednim citatom:

„Za istoričara je razmišljanje o prošlosti usud zanata kojim se bavi, jer ona, kakva god bila, motiv je za razmišljanje, kao što je savremenost poziv na djelovanje.”

